

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БАЛКАНИСТИКА С ЦЕНТЪР ПО ТРАКОЛОГИЯ „ПРОФ. АЛЕКСАНДЪР ФОЛ“

Милен Красимиров Марков
редовен докторант към секция „Средновековни Балкани“
професионално направление **2.2 История и археология**
научна специалност: **Средновековна обща история**

Автореферат
на дисертационен труд на тема
„Арианството в Югоизточна Европа през IV век“

Научен ръководител: доц. д-р Златомира Герджикова

София, 2024 г.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на заседание на Научния съвет (НС) на Институт за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол“ към Българска академия на науките (ИБЦТ–БАН) от 26.11.2024 г., Протокол № 23, т. 2

Дисертацията е с общ обем от 295 страници и се състои от увод, пет глави, заключение и списък на използваната литература с 595 заглавия.

Откритото заседание на научното жури за защита на дисертационния труд ще се състои на 2025 г. от часа в ИБЦТ–БАН с адрес София, ул. „Московска“ № 45, съгласно решение на НС на ИБЦТ–БАН от г., Протокол №, т.

Материалите за защита са на разположение на всички интересуващи се в канцеларията на ИБЦТ–БАН с адрес София, ул. „Московска“ № 45.

Председател на научното жури:

доц. д-р Иво Топалилов

Рецензенти:

доц. д-р Иво Топалилов

доц. д-р Светослав Риболов

Автори на становища:

проф. д-р Румен Бояджиев

доц. д-р Калин Стоев

доц. д-р Иван Вълчев

Резервни членове:

1. доц. д-р Георги Димов (ИБЦТ–БАН) – вътрешен – 2.2. История и археология
2. проф. д-р Румен Иванов (НАИМ–БАН) – външен – 2.2. История и археология

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Увод	1
1.1. Обект на изследването	1
1.2. Времеви обхват на изследването	1
1.3. Териториален обхват на изследването	1
1.4. Актуалност на темата на изследването	2
1.5. Състояние на изследвания проблем	3
1.6. Цели на изследването	4
1.7. Задачи на изследването	5
1.8. Терминология	5
1.9. Методология	6
2. Глава първа. Арианството – същност, основни течения и периодизация	7
3. Глава втора. Религиозната политика на римските императори през IV век спрямо арианството	10
4. Глава трета. Навлизане на арианството в Югоизточна Европа	12
5. Глава четвърта. Развитие на арианството в Югоизточна Европа през IV век	15
6. Глава пета. Готите и арианството в Югоизточна Европа	17
7. Заключение	18
8. Справка за научните приноси на дисертационния труд	20
9. Списък на научните публикации по темата на дисертационния труд	21

1. Увод

1.1. Обект на изследването

Обект на изследването е появата и развитието на арианството на Балканския полуостров, начините на взаимодействие между представителите на основните ариански епископски катедри, включително и по отношение на готите, навлезли на юг от река Дунав.

1.2. Времеви обхват на изследването

Основният акцент във времево отношение е поставен върху периода от провеждането на Сердикийския събор през 343 г. до края на IV век или по-конкретно до смъртта на император Теодосий I (379–395) през 395 г., когато арианството в неговите разновидности е осъдено окончателно от Църквата на Първия Константинополски (Втори вселенски) събор и събора в Аквилея през 381 г., а светското законодателство го поставя сред неприемливите форми на вероизповед и предприема мерки по ограничаването му.

Същевременно акцент е поставен и върху началния период, т.е. процеса на навлизане на арианските идеи в Югоизточна Европа. На базата на посочените епископски катедри, участващи в събранието на т. нар. източна партия на Сердикийския събор, е направен опит да се изгради теоретичен модел, който да покаже по какъв начин тези идеи са се инфилтрирали сред местните ариански общности. Тук като отправна точка е приета предполагаемата дата на започване на спора между Арий и неговият епископ – Александър в град Александрия, Египет.

Така посоченият времеви обхват е до голяма степен относителен, доколкото арианството е предшествано от редица еретически учения от по-ранен период, които оказват влияние върху много от участниците в спора. От друга страна, някои от събитията след смъртта на Теодосий I, също са разгледани, доколкото доизясняват случващото се преди този момент, особено що се отнася до мястото на готите в църковната структура.

1.3. Териториален обхват на изследването

Териториалният обхват на настоящото изследване е тази част от късната Римска империя, заемаща географски днешна Югоизточна Европа. Тя попада в обхвата на диоцезите Тракия, Македония, Дакия и Илирик. Акцентът ще бъде поставен върху физико-географските граници на Балканския полуостров, но се разглеждат и връзките с останалите провинции и някои от граничните с империята зони, населявани от различни племена или племенни групи, в

които арианството е разпространено (основно земите на север от долното течение на река Дунав (бившата провинция Дакия) и северното крайбрежие на Черно море). В този смисъл термините, които са употребени в текста като *Югоизточна Европа* и *Балкански полуостров* се използват като синоними в хода на изложението и не претендират за изключителна географска точност съгласно днешното им определение¹. Те се използват по-скоро като своеобразно обобщително понятие. При конкретизиране местоположението на съответната епископска катедра се посочва населеното място (когато е сигурно посочено в изворите) или поне градската територия (когато е предполагаемо или определяемо в хода на изследването) и съставните единици, в които е включено във възходящ ред: провинция, диоцез, префектура. При посочване на епископски средища извън територията на Римската империя, се посочва положението спрямо определен географски ориентир (например р. Дунав).

Важността на тази така обособена територия от империята, предмет на настоящото изследване, е поради факта, че тя се явява своеобразен мост между източната и западната ѝ половина, при това не само в географски смисъл. Голяма част от епископата изповядва арианските идеи и се опитва да ги наложи в средата на IV в. като официална (и подкрепяна от държавата) форма на християнската вероизповед. За тази цел по тяхна инициатива или поне с тяхно активно участие са проведени над десет от църковните събори от Тир и Иерусалим на изток до Арелат и Медиолан на Запад. На териториите на техните епископски катедри се настаняват и готите след масовото им навлизане в границите на Римската империя в третата четвърт на IV в., които не само приемат, но и в продължение на близо две столетия се придържат твърдо към арианството. Т.е. в тези географски граници не само се затвърждава ереста в нейната омийска форма, не само се прави опит тя да се превърне в господстващо течение на християнска вероизповед, но и се предава на готите, които от своя страна я разпространяват сред останалите германоезични племена – например свеви и бургунди.

1.4. Актуалност на темата на изследването

Към настоящия момент все още няма пълно изследване, което да разглежда арианските епископски центрове в Югоизточна Европа в тяхната цялост и взаимовръзки. Разбираемо, в

¹ За физико-географските граници (и по-скоро за по-трудноопределимата северна граница) на Балканския полуостров например Гловия, М., Благоева, Е. Физическа география на континентите. Трето стереотипно издание, Университетско издателство Климент Охридски. София, 1989, 192: „На север той има широка връзка с континента Европа на разстояние 1280 км между Триесткия залив и делтата на р. Дунав. Северната му граница започва от Триесткия залив, минава по долините на реките Соча и Истрия и по течението на реките Сора, Сава, Дунав достига Черно море.“

различни разработки основното внимание е поставено върху отделни епископи, които са оказвали влияние върху арианските спорове през IV в. Не изцяло е проследена връзката им с останалите балкански ариански катедри и ролята на епископите, които ги заемат, нито има изградени цялостни хипотези за организацията на привържениците на ереста в тази част на Римската империя.

1.5. Състояние на изследвания проблем

Литературата, посветена на арианството и борбата с него в късноантичната църква, е многобройна особено след средата на XX в., когато интересът към него нараства неимоверно. Акцентът обаче в повечето случаи е поставен върху богословските и философски въпроси, свързани с възникването и разпространението му. Що се отнася до външната страна на развитие на ереста и оформянето на различните „микротечения“ в нея, изследователите се съсредоточават върху основните християнски центрове на изток (Александрия, Антиохия и в по-късен период – Константинопол) и на запад (Рим и Медиолан) от Балканския полуостров. Разглеждането на балканските епископски катедри обикновено е съсредоточено върху намиращите се в северозападната част на полуострова². Останалите ариански средища на Балканите най-често се споменават от изследователите в научни трудове³, посветени на събора в Сердика от 343 г. и свързания с него контрасъбор във Филипопол. Все повече внимание се обръща обаче на отделни ариански епископи (изповядващи неговата омийска форма), заемащи катедри на Балканския полуостров⁴.

2 Например: Захаров, Г. *Иллирийские церкви в эпоху арианских споров (IV начало V в.)*, Издательство ПСТГУ. Москва, 2014; Williams, D. *Ambrose of Milan and the End of the Nicene-Arian Conflicts*. Oxford, 1995; Zeiller, J. *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*. Paris, 1918; Самуилов, В. *История арианства на латинском западе*. Санкт Петербург, 1890; Беликов, Д. „Християнство у готов“. – *Православный собеседник*, 1886–1887.

3 Вж. например: Граматиков, П. *Филипополският събор (Никейско православие и арианска ерес)*. Пловдив, 2019; Граматиков, П. *Арианският събор във Филипополис (343 г.)*. София, 2006; Вачкова, В. *Сердикийският събор: 1670 години история и интерпретации*. София, 2013; Hess, H. *The Early Development of Canon Law and the Council of Serdica*. Oxford, 2002; Hess, H. *The Canons of the Council of Serdica A. D. 343. A landmark in the early development of Canon Law*. Oxford, 1958; Barnard, L. *The Council of Serdica 343 A. D.*, Synodal Publishing House. Sofia, 1983; Поснов, М. „Сердикийският събор и неговата каноническа дейност“ – В: *История на Църквата (избрани съчинения)*, 1994, 232–255.

4 Например за епископа на Рациария: Герджикова, Зл. „Паладий от Рациария – арианският глас от Балканите“. – В: *Гласови и слике. Облици и комуникације на средновековном Балкану (IV–XVI век)*, уредници Станоје Бојанин, Љубомир Милановић, Милош Цветковић, отговорни уредник Љубомир Максимовић, директор Византолошког института САНУ. Београд, 2020, 19–41; McLynn, N. „From Palladius to Maximinus: Passing the Arian Torch“. – *Journal of Early Christian Studies*, Volume 4, Number 4, Winter 1996, 477–493 или за епископа на Дуросторум (преминал впоследствие в Медиолан) Авксентий: Герджикова, Зл. „Авксентий, епископ на Дуросторум“. – В: <https://labalkans.org/bg/labedia/religions/christianity/auxentius-of-durostorum>. Достъпен на 18.04.2022 г.

Християнизирването на готите и животът на техния учител Вулфила също са предмет на изследване от редица изследователи⁵. Акцентът обаче при повечето от тях е поставен върху формата на вероизповед на готския епископ, а не върху взаимоотношенията му с околните епископи на юг от Дунав.

Независимо от цялата литература, разглеждаща в една или друга степен арианството на Балканския полуостров, проблемът не е изследван в цялост. В изследванията на повечето изследователи арианските балкански епископи като че ли се възприемат като най-източната част на западния епископат или съответно най-западната част на източния, т.е. почти не се повдига въпроса за наличието на самостоятелно ядро, което развива и разпространява идеите на омиите. Не се отделя необходимото внимание на взаимовръзките между тези изявени представители, както и генезиса, развитието и налагането на арианството на тях. Именно тази празнота цели да запълни настоящата дисертация.

1.6. Цели на изследването

В хода на настоящото изследване са поставени следните цели:

1. да се проследи проникването на арианските идеи и формирането на ариански общности през IV в. в Югоизточна Европа, като се постави акцент върху особеностите на вероизповедта, организационната структура и взаимоотношенията с други ариански и неариански църковни организации, както и влиянието им върху църковния живот в късната Римска империя и по-конкретно – отношенията между църковните общини от Източната и Западната ѝ част;

2. да се проследи и изследва дейността на управляващите късната Римска империя императори (от Константин I до Теодосий I) във връзка с арианството – било в подкрепа на арианството, било в борба с ереста;

3. да се проследи и изследва приемането на арианството от готите и последващите отношения между тях, от една страна, и Римската империя и Църквата, от друга.

⁵ Например: Heather, P., J. Matthews, *The Goths in the Fourth Century/Translated Texts for Historians, Volume 11*, Liverpool University Press. Liverpool, 1991; Heather, P. *Goths and Romans*, 332-489. Oxford, 1991; Мункхамар, Л. Вулфила, Изд. „Хемус Груп“. София, 2012; Χρυσου, Ε. *Το Βυζαντιον και οι Γοτθοι. Συμβολη εις την Εξωτερικην Πολιτικην του Βυζαντιου κατα τον 8' Αιωνα*. Θεσσαλονικη, 1972; Wolfram, H. *History of the Goths*, University of California Press. Berkely, Los Angelis, London, 1990; Thompson, E. A. *The Visigoths in the Time of Ulfila*. Oxford, 1966), Щукин (Щукин, М. Б. *Готский путь. Готы, Рим и Черняховская культура*, Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета. Санкт Петербург, 2005; Беликов, Д. „Християнство у готов“. – *Православный собеседник*, 1886–1887.

1.7. Задачи на изследването

Постигането на горепосочените цели се осъществи в процеса на решаване на следните задачи:

1. да се разработи теоретичен модел на възможните пътища за навлизане на арианството в Югоизточна Европа, като се анализира наличния към момента писмен и археологически материал в светлината на аналогични, предхождащи възникването на ереста събития;

2. да се разгледат основните ариански епископски катедри и действията на техните водачи в Югоизточна Европа, като се анализират и в контекста на съществуващите към съответния момент;

3. да се разгледа църковната политика на римските императори по отношение на арианството, като се анализират както директната им намеса и участие в редица църковни събори, така и нормотворческата им дейност по отношение на християнството (към отделни християни – клирици и миряни или към Църквата като призната религиозна институция);

4. да се изясни положението на готските християнски общини на територията на империята, като основния акцент ще бъде поставен на периода от момента на навлизане на предвожданата от епископ Вулфила група на територията на диоцеза Тракия през 348 г. до подписването на мирния договор от император Теодосий I през 382 г.

1.8. Терминология

Най-често срещаният термин в изследването безспорно е *арианство*. Той е използван като обобщаващ термин, а отделните течения⁶ в този сложен конгломерат от идеи и техните представители са обозначени с конкретни наименования в първа глава. Като синоним на арианство и на направленията в него е използван терминът *ерес*. Независимо от нюансите в зависимост от определянето му от богословска или от етимологична гледна точка, както и от факта, че в определен период от време арианството в неговото омийско течение е господстващата, подкрепена от императора форма на вероизповед, този термин дава еднозначно обозначение на съответното религиозно учение и свързаното с него движение като социален

⁶ В този смисъл Захаров, който в двете основни противоборстващи си групи различава „Макротечения – големи групи от епископи, основани на относително обща вероучителна традиция, като правило свързана с един значим събор, претендиращ да бъде общоцърковен (Аримино-Селевкийския събор от 359 г. за омиите, Никейския събор от 325 г. за никейците (омоусианите)) или общ за Изтока (Антиохийския събор от 341 г. За евсевияните) консенсус. При това трактовката на тази обща позиция [от различните членове на течението] може силно да се различава.“ и „Микротечения – неголеми консолидирани групи, като правило имащи съгласие във вероучението на много високо ниво, от това на макротеченията.“ – Захаров, Г. „Церковные течения эпохи арианских споров: проблемы типологизации“. – Вестник ПСТГУ. Серия II: История. История Русской Православной Церкви, 77, 2017, 16–17.

фактор, както и окончателната му оценка, дадена от Църквата.

При обозначаване противниците на арианството се използват като обозначаващи термини *никейци* (т.е. привърженици на вероизповеданието от Първия вселенски събор в Никея през 325 г.) Като синоним но с по-тясно приложно поле⁷ са използвани термините *католици* и *православни*, които към разглеждания момент не означават разделени конфесионални групи, а по-скоро синоними.

1.9. Методология

В изследването се използват следните методи за работа:

1.9.1. сравнително-исторически, с който се извършва сравнение на изучаваните събития във връзка с арианския конфликт на територията на Югоизточна Европа с тези, осъществяващи се в други части на Римската империя. Прилагането му се осъществява във взаимовръзка със синхронния и диахронния методи, позволяващи: едновременно изследване на различните ариански центрове на изследваната територия в конкретен момент (първия) и развитието на всеки при промяна на обкръжаващата го обществено-политическа обстановка – например идването на власт на нов император с различни от предшественика му религиозни възгледи (втория метод);

1.9.2. историко-генетичен, с помощта на който се разглежда развитието във времево отношение на основните ариански общини на територията на Югоизточна Европа и взаимоотношенията между управляващите ги епископи;

1.9.3. методът на аналогията, който се използва в опита да се изгради теоретичен модел на навлизането на арианството, като се разглеждат моделът за първоначалното разпространение на християнството в империята, както и начините, по които редица ранни християнски ереси осъществяват своята експанзия. Във взаимовръзка с метода на аналогията в настоящото изследване е методът на моделирането, който е в основата на Глава трета – посветена на навлизане на арианството в Югоизточна Европа.

1.9.4. историко-типологическият метод се прилага в настоящото изследване с цел да се открият отделните течения в арианството и да се определи принадлежността на разглежданите

⁷ Тъй като част от привържениците на Никеийския символ и техни последователи впоследствие също са обявени за еретици: например Аполинарий и последователите на Маркел. За нееднородността на движението на привържениците на никейската вероизповед например Захаров, който за 60–80-те години на IV в. наброява девет „микротечения“ сред никейците: римско, александрийско, павлинианско, амвросианско, мелетианско, маркелианско, аполинарианско, евстатианско и луциферианско – пак там, 17.

епископски катедри чрез техните титуляри към някои от тях;

1.9.5. поради факта, че арианските спорове не са отделно събитие, а цялостна система от религиозни и обществено политически взаимовръзки, в които важна роля играят и отношенията на родство, принадлежност към една или друга социална категория, при разглеждането им се прилагат също и историко-системния или системно-структурния метод. Чрез тях всяко отделно събитие се анализира като част от голямата социална система, каквато е Римската империя като цяло и едновременно с това като част от другата голяма система – Църквата, която не се припокрива, включително и териториално с първата. Безспорно, при изследването на участващите в събитията и явленията лица, приложение намира и просопографският метод;

1.9.6. на последно място по изложение, но не и по важност изследването се ползва и от археологическият метод. Макар археологическите материали да ни дават в малко по-ограничена степен конкретна информация за представители на арианството, те играят особено важна роля в количествения анализ на движението на представителите на интересуваните ни групи и оттам за успешно създаване на модел за навлизането на арианството на територията на Югоизточна Европа.

2. Глава първа. Арианството – същност, основни течения и периодизация

Тази глава има ролята на въвеждаща в изследването. Тя представя същността на арианството като сложно и многообразно еретическо учение и движение, посочва основните моменти в неговото историческо развитие и да разглежда основните течения в него. По този начин се създава необходимата контекстна основа, върху която впоследствие да се открие принадлежността на епископите от Югоизточна Европа към една или друга от проявите форми на арианството и съответно отношението им към останалите групи, участващи в спора.

Макар арианството да е получило своето име от александрийския презвитер Арий и да е останало в историята с него, съвременните изследвания сочат, че не може да се приемаме като единно учение, създател на което е самият той. Още по-малко като единно движение може да бъде приета подкрепата, която Арий получава в началото на спора от мнозина сред източните епископи. Цялата тази амалга от различни взаимно противоречащи си и спорещи помежду си групи от клирици и приближени до тях миряни е продукт на предшестващите спора различни

богословски и философски концепции, а дори и борба за надмощие на една или друга епископска катедра в чисто организационен аспект. Както Каненгисер отбелязва⁸:

„Три отделни потока на влияние се сливат в морето от доктринални катаклизми в християнството през IV век: (1) теологическата система, развита от Арий, която е лично негово постижение; (2) умереният и консервативен оригенизъм на мнозинството от източните епископи, които се намират в съзвучие с оригенисткото влияние върху Арий; и (3) политическите инициативи на тези епископи срещу Александър Александрийски. Усложненото положение, породено от сливането на тези три потока, става известно като арианско противопоставяне.“

Безспорно произходът на определението *ариани*, дадено на противниците на никейската вероизповед, които в голямата си част в началния период на споровете симпатизират на Арий и/или го оправдават и приемат в общение след неговото „покаяние“, се дължи на най-активните опоненти на ереста – Атанасий Александрийски (Ath. de syn. 13; 41; 54) и Евстатий Антиохийски (Theod. HE I.7). При това първият от двамата отграничава Арий и египетските му съмишленици от подкрепилите ги епископи от Изтока, начело с Евсевий Никомедийски и Евсевий Кесарийски, като последните са обособени в отделна група „οἱ περὶ Εὐσέβιου“ – „тези около Евсевий“⁹. Едва след събора в Антиохия през 341 г., когато и Арий, и двамата Евсевиевци са мъртви, Атанасий Александрийски започва в своята полемика срещу представителите на тези две групи (сподвижниците на Арий в Александрия и Египет и съратниците на Евсевий Никомедийски и Евсевий Кесарийски) да ги назовава с общо име. При това вместо като нарицателно обобщение да се използва името на тези съименници, на преден план излиза това на Александрийския презвитер-еретик.

Чак към края на разглеждания в настоящата работа период¹⁰ се преминава към едно по-ясно разграничение на представителите на различни групи от източни епископи в зависимост от отношението им към Арий и неговото учение, респективно към приетият в Никейския символ на вярата термин *ὁμοούσιος*. Междувременно голяма част от източния епископат, попадащ в групата

8 Kannengiesser, C. „Arianism“. – In: The Encyclopedia of Religion, editor in chief Mircha Eliade, Simon & Schuster Macmillan. New York, 1995, 400.

9 Според Спаский 1914, 288–289 тук влизат някои от най-изявените източни епископи (като към тях добавя Урсакий Сингидунишки и Валент Мурсийски), които не могат да се нарекат нито ариани, тъй като възгледите им не са идентични с тези Арий, нито православни. Той обаче приема, че като харектиризиращо тази група в началния период след Никейския събор може да се определи вероизповеданието на Арий при връщането му от заточение. Тези събития ще бъдат разгледани по-долу в настоящата глава.

10 Вж. Първо правило на Втория вселенски събор – Стефанов, И. Правила на св. Православна Църква. София, 1936, 115.

на т. нар. *омиусиани*, приема тълкуването му от представителя на Кападокийската богословска мисъл – Василий Кесарийски и се обединява с довчерашните си противници-омоусиани срещу привържениците на сходните на Арий идеи. Така в цялата тази група от източни християнски водачи и техни последователи, наричани в полемиката от своите противници *ариани*, се обособяват няколко течения. Най-близки до привържениците на Никеийския символ са именно представителите на *омиусианите*, част от които преминават в редиците на *омоусианите* още преди провеждането на Събора в Константинопол през 381 г. (Втори вселенски събор), а други поради редица различия във вероизповедта си са посочени като еретици в Първото правило на Втория вселенски събор¹¹. След тях се нареждат *омиите*, които в по-голямата си част са лица, свързани с Евсевий Никомедийски – Урсакий и Валент¹², както и с Евсевий Кесарийски – Акакий (Сосг. НЕ II.4)¹³. Техните представители са асоциирани на Втория вселенски събор с Арий и съответно наречени ариани. И като най-крайни в приемането и последващо развитие на идеите на Александрийския еретик са аномеите с водачи Аеций¹⁴ и Евномий¹⁵.

Предвид променената обстановка в империята и особено приемането на християнството от всеки от римските владетели след Константин I (с изключение на Юлиан) и активната им намеса в конфликтите, подкрепяйки едно или друго течение в съответствие със собствените им верови възгледи, обуславя развитието на арианските спорове във времето да бъде обвързано с религиозната политика на императорите, която е предмет на разглеждане в следващата Глава втора. По тази причина са обособени важните за изследването периоди, които да подпомогнат последващото разглеждане на възникването и формиране на отделни ариански общини на Балканите и съответно взаимовръзките между техните водачи. Те са както следва:

2.1. Начало на арианските спорове. Това е периодът, който обхваща самото начало на спора между епископ Александър и презвитер Арий в Александрия от 318 г. до провеждането на Първия вселенски събор през 325 г.

2.2. Период на „тиха“ съпротива срещу Никеийския символ¹⁶. Този период се характеризира с отстраняването на най-отявлените защитници на Символа на вярата, приет в

11 Вж. предходната бележка.

12 Hanson, R. P. C. The Search for the Christian Doctrine of God. The Arian Controversy. 318–381. Edinburgh, 1997, 591.

13 Пак там, 580.

14 Пак там, 598–611.

15 Пак там, 611–636.

16 За понятието символ в древната църква например Kelly, J. N. D. Early Christian Creeds, Longman. Singapore, 1997, 52–61; Стоядинов, М. Символите на Църквата. От апостолския век до тържеството на православието, Праксис. Велико Търново, 2006, 13–17; Цоневски, И. „Апостолският символ“ – Годишник на университета „Св. Климент Охридски“ – София, Богословски факултет, т. XX, 8, 1942–1943. София, 1943, 5–7.

Никея. Началото му е поставено веднага след събора в Никея и завършва със смъртта на император Константин I през 337 г.

2.3. Период на търсене на „правилния“ вероизповеден символ. Това е период, в който се полагат усилия, чрез създаването на нов Символ на вярата да бъдат удовлетворени и обединени всички спорещи страни – арианите в различните им течения, никейците и консервативните източни епископи. Никейската вероизповед е атакувана като клоняща към савелианството. Периодът съвпада с управлението на синовете на Константин I и завършва със смъртта на Констанций II през 361 г. В този период са проведени множество събори, най-важните от които са тези в: Антиохия през 341–342г.; Сердика през 343 г., Сирмиум през 347, 351, 357, 358, 359 г., Анкира през 358 г., Аримин и Селевкия през 359 г., както и Константинопол през 360 г.

2.4. Период на терминологично уточняване. Този период започва с началото на управлението на император Юлиан, 361 г., и завършва с началото на управлението на император Теодосий I, 379 г.

2.5. Приемане на обща вероизповедна формула и победа над арианството – обхваща периода на управление на Теодосиевата династия. Важни моменти в него са провеждането на съборите в Аквилея и Втори вселенски събор в Константинопол през 381 г., на които са осъдени различните ариански течения и някои от най-активните им представители.

3. Глава втора. Религиозната политика на римските императори през IV век спрямо арианството

Конфликтът се развива на фона на промяна в нагласата на управляващите кръгове към християнството. До началото на IV в. християнството все още е преследвано от страна на държавната власт, но в последващите години получава статута на позволена, а в последствие заема мястото и на водеща религия в Римската империя. Преломен момент е издаването на едикта от Сердика от император Галерий (305–311) през 311 г.¹⁷, потвърден в Медиолан през 313 г. от Константин I (306–337) и Лициний I (308–324), с които християнството се нарежда сред признатите религии в Римската империя. Новото отношение към доскоро непризнаваната

¹⁷ Текстът на едикта е предаден в две версии: на Лактанций и на Евсевий Кесарийски. Текст и превод вж. в Омарчевски (съст.) 2015: „Едикт за толерантността на император Галерий (30.04.311) според версията на Лактанций“, 111–115 (текст, превод и коментари Св. Риболов); „Едикт за толерантността на император Галерий (30.04.311) според версията на Евсевий Кесарийски“, 116–126 (текст, превод и коментари И. Христов). За анализ на текста и влиянието му в Римската империя виж например: Новкиришка-Стоянова 2012b, 201–231; също Digeser 2014, 15–27; Ando 2014, 51–62; Nikolova 2014, 79–88.

религия се проявява в предоставянето на редица права и привилегии, които първоначално я изравняват, а в последствие ѝ дават превес спрямо традиционната римска езическа религия. Като част от религиозната политика, насочена към християнството, се отнася и политиката към различните еретически и схизматически движения. По време на арианския конфликт, императорите са лично ангажирани с разрешаването му предвид принадлежността им (с изключение на император Юлиан) към християнската религия.

Следва да се вземе предвид, че именно в периода на Късната античност (и конкретно в в разглеждания в изследването IV в.)¹⁸ водещата фигура в управлението на Римската империя е императорът. Той измества Сената като законодателен орган¹⁹, превръща се във върховен съдия в империята, управлява и ръководи административния живот, а до 70-те години на IV в. е и *pontifex maximus* – своеобразен върховен ръководител на римската езическа религия²⁰. Цялата съвкупност от правомощия му дава възможност да определя държавната политика в различни сфери на обществения живот и в частност в областта на религията.

Ето защо при разглеждането на религиозната политика на римските императори от Константин I до Теодосий I (379–395) в Глава втора от дисертационния труд са определени категоризирани нейните различни аспекти. Най-общо и с цялата условност на използваната класификация по отношение на осъществяването на властта на римските императори в Късната античност, те са разграничени по следните критерии:

- според правомощията на императора в различните области на упражняване на власт;
- според предметния признак на засегнатите отношения;
- според начина на засягането им;
- според развитието на политиката във времето.

В рамките на своите властови правомощия, начините на осъществяване на религиозната политика от страна на императорите в този период са разнообразни: законодателни (отразени основно в Книга XVI от Codex Theodosianus – кодификация от V в., както и последвалият го Codex Justinianus от VI в., в които са запазени част от законите, издадени от римските императори от Константин I до Теодосий I); юрисдикционни (когато в редица случаи се намесва пряко в религиозни спорове в качеството си на върховен съдия); издаването на монетни емисии, показващо отношението на управляващия (или управляващите) в момента към една или друга

18 Относно времевият обхват на Късната античност в настоящата работа се водим от Браун 1999.

19 Новкиришка-Стоянова 2012а, 19–69; Jones 1964, 470–479.

20 За ролята на императора във всички сфери на управлението в посочения период например Jones 1964, 321–357, 383–396, 401–448, 479–494.

религия в рамките на Империята и не на последно място чрез предоставянето на средства за изграждане на религиозни сгради или извършване на благотворителност от страна на представители на религиозните общности.

По отношение на предметния ѝ признак тя засяга отношението на съответния император към традиционните езически култове в Римската империя, към юдейството и към християнството като цяло, както и отделни общности в процес на отделяне или отделили се от Църквата по причини от верови или дисциплинарен характер.

По начина на въздействие по отношение на различните религиозни общности са разграничени на отрицателни (по засягане на интереси и права на различните религиозни групи) и положителни (предоставяне на права или привилегии, които изравняват правата на една религиозна общност спрямо другите или поставянето и в преимуществено положение спрямо тях) актове и действия.

Предвид многообразието на религиозната политика по предмет и оттам поради обемността ѝ, в Глава втора основният акцент е поставен върху отношението на императорите към християнството и конкретно във връзка с арианските спорове през IV в. Разгледано е отношението на управляващите и към другите религиозни култове и практики в империята, доколкото само по този начин, чрез цялостен поглед на действията спрямо всички тях, може да се изясни конкретното поведение на посочените императори по отношение на християнските ереси и в частност на арианската в различните нейни проявни форми.

Фокусът е поставен върху законодателните и съдебните актове, както и някои административни действия на управляващите в периода владетели: Константин I (306–337), синовете му Константин II (337–340), Констанций II (337–361) и Констант (337–350), племенникът му Юлиан Отсъпник (361–363), Йовиан (363–364), Валентиниан I (364–375), сина му Грациан (375–383) и брат му Валент (364–378), както и Теодосий I (379–395). Основен акцент е поставен върху политиката на първият от посочените – Константин I, доколкото следващите го императори (с изключение на Юлиан) са повлияни от нея и я следват в една или друга степен.

4. Глава трета. Навлизане на арианството в Югоизточна Европа

В главата е разгледано навлизането на арианството в Югоизточна Европа предвид важното място, което тя има в историческото му развитие чрез дейността на представителите на ереста, заемащи някои от най-важните епископски катедри на Балканския полуостров. Направен

е опит да се реконструират пътищата за първоначалното му проникване и последващо разпространение на тези територии.

Във времево отношение предметът на разглеждане е ограничен в периода между 318 и 343 г. Изборът на първата дата е продиктуван от факта, че независимо от наличие на връзки между християните от Балканския полуостров с техните събратя на изток, все още не са открити категорични доказателства за взаимоотношения с тези конкретни представители на Александрийската или Антиохийската богословски школи, които са в основата на последващото философско-богословското обосноваване на арианството. В този смисъл началният момент на създадения модел е фиксиран на 318 г., около която се приема че е възникнал конфликта, но в процеса на моделиране и особено при прилагане на метода на аналогията по отношение на пренасяне на религиозни идеи (включително и нехристиянски) се разглеждат редица факти, предхождащи посочената начална година. Като краен времеви момент за изграждане на теоретичния модел е фиксиран съборът в Сердика, като в настоящото изследване за година на провеждането му е приета 343 г. Мотивът за това решение е, че в списъците на участниците в него и в проведения контрасъбор във Филипопол се съдържат данни за достатъчно на брой епископски катедри, които да повишат процента на достоверност в процеса на моделиране. Периодът след 343 г., в който се осъществява последващото разширяване териториалния обхват на арианството на Балканския полуостров е предмет на разглеждане в следващата глава, тъй като дейността на изповядващите го императори Констанций II (до смъртта му през 361 г.) и Валент (364–378 г.) променя начина на разпространението му, давайки държавна санкция на ереста.

При създаването на теоретичния модел е приложено последователно преминаване през няколко фази:

– На първо място са определени първоначалните ариански центрове в Римската империя, в които се разпространява ереста и които имат най-голяма вероятност да са изходна точка в пътя му към Югоизточна Европа и в частност на Балканите. Част от тези центрове са посочени още в Глава първа, разглеждаща възникването и развитието на арианството като учение и организирано религиозно движение.

– На следващо място са посочени известните местни епископски катедри, в които се откриват ариански общности или отделни клирици (епископи или презвитери) и които са обект на изследването.

– Следващата стъпка се изразява в разглеждане на начина за осъществяване на разпространението на арианството като процес. Тази стъпка се явява сложен алгоритъм, който е разбит на отделни последователни действия.

На първо място е направен анализ доколко в посочените балкански центрове е съществувала християнска общност. Установено е, че във всеки от тези градове в началото на IV в. са съществували християнски общини. В този смисъл проникването на ариански идеи не е в резултат на т. нар. „външна мисия“ на църквата или първично, целенасочено разпространяване на християнството и създаване на общности по места²¹. В следствие на тези факти в настоящата работа е прието, че навлизането на арианството на Балканите е в резултат на регулярното общуване между християните, явяващи се членове на различни общини и носители на различни идеи, включително различаващи се от официалното учение.

Впоследствие са анализирани всички възможни контакти между отделни християни или групи християни между така посочените начални и крайни ариански центрове. Направена е аналогия с начините на разпространение на други еретически учения в по-ранен период – основно някои гностически секти, монотизма и монархианството в неговите две форми – динамическа и модалистическа. Като заключение са направени изводи, че най-вероятните начини за проникване на арианството на Балканския полуостров са: чрез конкретни личности, свързани с ереста, които принадлежат предимно към клира (например Арий при неговото заточение или Евсевий Кесарийски); по начина, по който се е осъществявало разпространението на различни еретически учения в древната църква, а именно – чрез трайните връзки търговски, икономически, културни и чисто житейски (включително преселването на групи от хора), между центровете на арианството на полуострова от една страна и Мала Азия, Сирия и Египет от друга, където то се е зародило и наложило през този период. В потвърждение на възможните

²¹ Относно различните пътища за разпространение на християнството през първите столетия и създаване на църковни общини по места например: Драгутиновић, П. Мисија и комуникација у раном хришћанству. Путовања хришћана као израз јединства Цркве у Новом завету и код Апостолских отаца, Институт за теолошки истраживања. Православни богословски факултет Универзитета у Београду. Београд, 2010; Димитров, И. Разпространението на Христовото Благовестие. Дейността на св. апостол Павел в нейния исторически контекст (Тълкувателен обзор на Деян. 9, 11 и 13–28 гл.), Вулкан–4. София, 2003; Hvalvik, R. „In Word and Deed: The Expansion of the Church in the Pre-Constantinian Era“. – In: *The Mission of the Early Church to Jews and Gentiles* (edited by Jostein Aidna and Hans Kvalbein), Mohr Siebeck. Tübingen, 2000, 265–287; LaneFox, R. *Pagans and Christians in the Mediterranean world from the second century A.D. to the conversion of the Constantine*, Penguin Books. London, 1988, 265–335; MacMullen, R. *Christianizing the Roman Empire (A.D. 100–400)*, Yale University Press. New Heaven and London, 1984; Mattingly, H. *Christianity in the Roman Empire*, W. W. Norton & company, Inc. New York, 1967; Harnack, A. *The expansion of christianity in the first three centuries*. Vol. II, New York: G. P. Putnam's Sons, London: Williams and Norgate, 1905. Конкретно за Рим като столица на империята и събирателен образ на всички възможни пътища на разпространение на християнството вж. Lampe, P. *From Paul to Valentinus. Christians at Rome in the First Two Centuries* (translated by Michael Steinhauser; edited by Marshall D. Johnson), Fortress Press. Minneapolis, 2003.

горепосочени връзки между арианските центрове на Изток и тези на Балканите са посочени редица преки (например надписи) и косвени (например монетни находки) доказателства.

Разгледана е и възможността за последващо, вътрешно за Балканите разпространение от по-ранно към по-късно възникнали ариански общности на базата на съществуващите взаимоотношения между отделните градове и в частност на християните в тях.

5. Глава четвърта. Развитие на арианството в Югоизточна Европа през IV век

Четвърта цели да запълни посочената празнота в изследванията, като отначало разгледа отделните ариански центрове в Югоизточна Европа и най-отявлените им представители, а впоследствие – да посочи установените връзки между тях, да изгради хипотези за взаимодействието помежду им и възможното създаване на организация (макар и неинституционализирана), която да отстоява и пропагандира вероизповедта им.

Направен е опит за очертаване на географията на балканските ариански центрове, които през IV в. попадат в диоцезите Дакия и Македония, префектура Илирик, и в диоцеца Тракия, префектура Ориент²², като бъдат представени в хронологичен ред съгласно времето на тяхното възникване (или по-скоро по време на техните първи документирани прояви, които удостоверяват принадлежността им към арианството). Центровете, за които има писмени извори като ариански средища на Балканите и са обект на изследване в главата, съответно са:

5.1. В диоцеца Тракия:

5.1.1. Хераклея и Константинопол в провинция Европа;

5.1.2. Анхиало и Хадрианопол в провинция Хемимонт;

5.1.3. Филипопол и Августа Траяна (Берея) в провинция Тракия;

5.1.4. Марцианопол, Дуросторум и вероятно Никополис ад Иструм в провинция Долна Мизия (Мизия Втора).

5.2. В диоцеца Дакия:

5.2.1. Сингидунум в провинция Горна Мизия (Мизия Първа);

5.2.2. Сирмиум и Мурса в провинция Долна Панония;

5.2.3. Наисус в провинция Средиземна (Вътрешна) Дакия;

5.2.4. Рациария в провинция Крайбрежна Дакия;

5.3. В диоцеца Македония – Амантия в провинция Нови Епир;

²² За административно-териториалната реформа започната от Диоклециан и продължена при Константин I вж. Орачев 2018; Мирковић 2016, 49–52; Barnes 1982, 209–225; Jones 1964, 373–377; Велков 1959, 55–57.

Така посочените ариански епископски катедри, обхващат както диоцеза Тракия, така и североизточната част на диоцеза Илирик. Един внимателен поглед показва, че тези катедри са взаимосвързани, тоест епископите им действат в малка или по-голяма степен като организирано цяло. Възможно е в самото начало връзките между тях да са били изцяло на лична основа, но в процеса на развитие те вероятно започват да се „институционализират“, т.е. взаимоотношенията продължават и при наследниците им.

Още в средата на 30-те години на IV век са засвидетелствани взаимодействия между епископа на Хераклея Теодор и епископите на Сингидунум – Урсакий и Мурса – Валент. Те продължават и при наследниците му Теодор – Хипатиан и Доротей. От същия период са взаимоотношенията на катедрата в Хераклея с тези във Филипопол и Августа Траяна, които са в съответствие с каноните на съборите в Никея и Антиохия. Отношенията на Хераклея са много добри и с Константинопол, който постепенно започва да придобива все по-голяма тежест в църковните дела във връзка с положението, което заема като втора столица в империята. В началото Теодор е в синхрон с Евсевий, при което последния заема в Константинопол. Впоследствие той утвърждава на този пост Македоний. След смъртта на Евдоксий, следващият Хераклеяски митрополит – Доротей, подкрепя преместването на Демофил от Августа Траяна на столичната катедра. Вероятно за издигането на Демофил роля изиграват и добрите отношения на последния с Евдоксий, които датират още от събора в Сердика.

Константинополската катедра от своя страна във връзка с издигането си се оформя като своеобразен ариански център, с когото си взаимодействат почти всички ариански епископи от Югоизточна Европа. Ако при Евсевий това е в резултат на значимостта на личността му, при Евдоксий вече започва своеобразна „институционализация“. По време на присъствието на последния в двора на император Валент в Марцианопол през първата готска война, там пребивава и епископът на Мурса, който си взаимодейства с местния епископ, за да се застъпят пред императора за Евномий. Обтегнатите отношения между Евномий и Евдоксий в края на управлението на Констанций II вероятно са временно явление и напълно възможно Константинополският епископ също да се е възползвал от влиянието си върху императора, за да намери начин да разреши проблемите на крайния арианин.

Демофил, с подкрепата на Хераклеяския митрополит – Доротей, успешно продължава действията на предшестващите го епископи на Константинопол да се намесва в църковните дела в Мала Азия. При управлението на антиариански настроения Теодосий I, той се явява като водач

и представител на омиите на проведения събор в Константинопол през 382 г. Пак около него се оформя арианската опозиция, в която влизат и бившите ариански епископи на Александрия – Луций и на Антиохия (и преди това на Хераклея) Доротей.

Готските епископи – Вулфила и Селена, също показват принадлежността си към омийската общност в югоизточна Европа. Вулфила се познава с Евсевий, който е водач при епископското му ръкоположение. През 360 г. готския епископ присъства на събора в Константинопол и вероятно е в добри отношения с него. Фактът, че се застъпва пред Теодосий I за осъдените в Аквилея Паладий Рациарски и Секундиан Сингидунумски, което предполага добре изградени отношения между тях. Селена участва в споровете на арианите в Константинопол като арбитър.

Тези връзки засвидетелстват добре оформена мрежа, чийто център вероятно е Константинопол. Напълно вероятно е, след отстраняването на арианските епископи в града като водещи за Балканите, издигането на катедрата и православния епископ, който заема второ място по чест след Рим, да е с цел да се пресече тази арианска тенденция. Тоест на арианския балкански водач, да се противопостави православен водач в източната столица на Римската империя.

6. Глава пета. Готите и арианството в Югоизточна Европа

В последната пета глава, е поставен акцент върху готите и мястото, което заемат в арианските спорове от IV в.: по какъв начин те се запознават с християнството и особено как арианството навлиза сред тях. Разгледано е навлизането на християнството сред готите на север от Дунав в периода от втората половина на III до началото на IV в. и създаването на т. н. „Готска епархия“. На анализ са подложени живота и дейността на епископ Вулфила, като основният акцент е поставен върху неговите религиозни възгледи; положението, което заема в структурата на Църквата, особено след преместването му на юг от Дунав през 348 г.; и влиянието му върху останалата част от готите, преминали на територията на Римската империя при управлението на римския император Валент.

За решаване на поставените въпроси наротивните извори са анализирани в светлината на каноните на Църквата, действащи към втората половина на IV в. Проследявайки тези църковни правила (канони), е направен опит да се изгради теоретична конструкция за мястото на Вулфила в църковната организация на Долна Мизия и евентуалните му отношения с епископите,

както от тази, така и от други провинции, в периода на управление на императорите, проявяващи съпричастност и подкрепа към арианството в различните му проявни форми – Констанций II и Валент. В резултат на направеният анализ е потвърдена, изказаната от много изследователи хипотеза за принадлежността на готския епископ към групата на омиите.

Същевременно е разгледано положението на готските общини и мястото им в църковните структури при управлението на следващите ги по време проникийски императори – Теодосий I и неговите синове Аркадий и Хонорий. Анализирайки съществуващите писмени извори и археологически факт през призмата и на каноните на Втория вселенски събор е направено заключението, че готите-ариани за разлика от своите православни съплеменници, остават извън Църквата. Те обаче не са изолирани от арианските общности в Империята, а поддържат близки връзки с тях и вероятно са едно вероизповедно цяло. Тези отношения продължават един сравнително продължителен период от време, тъй като независимо от законодателството срещу арианите, тези общини продължават да съществуват и през следващите две столетия.

7. Заключение

В заключение от изложеното в настоящото изследване могат да се направят следните изводи относно появата на арианството в Югоизточна Европа, неговото налагане по места и участието на местния епископат в споровете, свързани с него.

Ереста най-вероятно прониква в Югоизточна Европа в годините непосредствено след провеждане на Първия вселенски събор в Никея през 325 г. От засвидетелстваните първи негови местни центрове (Хераклея (Перинт) в провинция Европа, Мурса – в Долна Панония, Сингидунум в провинция Горна Мизия (Мизия Първа), Наисус в провинция Средиземна (Вътрешна) Дакия, Хадрианопол в провинция Хемимонт, Филипопол и Августа Траяна (Берея) в провинция Тракия) можем да бъде направено основателно предположение, че то се появява във вече утвърдени християнски общини, а не е проява на прозелитизъм от страна на неговите адепти сред езически или юдейски общности по места.

Начините за проникване от една страна са свързани именно с дейността на редица негови водачи от ранния период на ереста – Арий (чието име дава и наименованието на това учение и движение) и Евсевий Никомедийски. Първият, по време на заточението си в Илирик след събора в Никея, успява да привлече двама млади местни клирици – Валент и Урсакий,

впоследствие заели епископските катедри в Мурса и Сингидунум. Вторият от двамата посочени ариански водачи действа в югоизточната част на полуострова, осигурявайки за своя близък съратник Теодор епископската катедра на Хераклея (Перинт) в провинция Европа.

От друга страна не бива да се подценяват и възможностите за навлизането на арианството на Балканския полуостров по начини, характерни за много от ересите до този момент, а именно чрез миряните, които разпространяват идеите в хода на своите житейски дейности, без да извършват активен прозелитизъм, а често дори и без да ги осъзнават. Обикновено това са търговски, културни или други отношения (включително военните рекрути и мигрирането по една или друга причина на отделни личности или групи от хора) между жители на първоначалните ариански центрове в Египет, Сирия и Мала Азия и такива от първоначалните ариански центрове в Югоизточна Европа.

В утвърждаването на ариански общини на територията на Балканите съществена роля играят редица представители на Константиновата династия, които също поддържат близки отношения с Евсевий Никомедийски. Това с особено сила важи при образуването на ариански общности в определения като източна столица на империята Константинопол (Византион) и на Хадрианоупол в провинция Хемимонт.

Така посочените ариански общини не са изолирани помежду си, а си взаимодействат още от средата на 30-те години на IV в., но особено засилени са след събора в Сердика през 343 г. Техните ръководители са сред участниците на почти всеки от важните църковни събори от Тир и Йерусалим в Палестина до Арл в Галия. Сред опитите за постигане на единство са голяма част от съборите, проведени на територията на Югоизточна Европа. Още в Сердика през 343 г. Балканските епископи преобладават сред събралите се за решаване на проблема, като предлагат и вероизповеден символ. Опитите за постигане на единство във вярата преминават отново през провеждане на църковни събори и създаване на вероизповедни формули в други балкански центрове, каквито се явяват Сирмиум, Нике (пътна станция в близост до Хадрианоупол) и Константинопол. През 360 г. в новата източна столица на империята, се провежда събор, който окончателно утвърждава, като подкрепяна от държавната власт форма на християнство омийското движение. Това течение, възникнало в края на 50-те години на IV в. като опит за политически компромис между отделните християнски групи, което впоследствие кристализира като своеобразно продължение на редица идеи на ранното арианство е създадено и подкрепяно основно от епископите, заемащи катедри в Югоизточна Европа. Това са Евдоксий (който след

Германия и Антиохия заема катедрата в Константинопол), Валент – епископ на Мурса, Урсакий – на Сингидунум, Германий – на Сирмиум и Демофил – на Августа Траяна (Берое), който впоследствие става епископ на Константинопол и Вулфила – епископа на готите, който разпространява омийството сред тях. Тук следва да прибавим и някои други Балкански епископи, привърженици на омийството. Това са епископът на Рациария – Паладий и на Дурострум – Авксентий. Първият е основен опонент на Амвросий, никейския епископ на Медиолан на събора в Аквилея през 381 г., а вторият – в самия Медиолан в средата на 80-те години на IV в. Част от тази група е и епископът на Хераклея – Доротей. Той, обратно на своя предшественик Евдоксий, заема епископската катедра в Антиохия, а след прогонването му от нея след провеждане на събора в Константинопол през 381 г. (Втори вселенски събор) заема столичната арианска катедра, наследявайки Демофил.

Тези епископи играят съществена роля за затвърждаването на омийството сред готите, инкорпорирайки ги в своята църковна общност. Впоследствие наследникът на катедрата на Вулфила – Селена активно се включва в междуособните спорове на враждуващите омийски фракции в Константинопол.

8. Справка за научните приноси на дисертационния труд

С изпълнение на посочените цели и задачи като резултат могат да се очертаят следните научни приноси на дисертационният труд:

8.1. Направен е анализ на цялостната религиозна политика на римските императори от Константин I до Теодосий I.

8.2. Разработен е цялостен теоретичен модел на навлизане на арианството в Югоизточна Европа. Внимателно са анализирани всички вероятни пътища за разпространение на арианските идеи на Балканския полуостров: както чрез клирици-изявени представители на ереста, така и възможното им нецеленасочено навлизане чрез миряни, носители на тези верови възгледи, които пребивават за по-кратки или дълги периоди от време. Отделено е внимание и на възможността за вторично, вътрешно за Балканските християнски общини разпространение.

8.3. Разгледани са всички известни към настоящия момент ариански епископски катедри. Изследвани са както генезиса и развитието им, така и действията на техните водачи в борбата за налагане на арианските идеи по места и в цялата империя. Показана е връзката между всички

тези еретически средища на Балканите, които формират ядрото на „микротечението“ на омиите и оказват влияние включително и върху навлизащите готски групи.

8.4. Извършен е обстоен анализ на положението на християнските общини на готите след поетапното им навлизане на територията на Римската империя. Обърнато е внимание на възможното положение на Вулфила като религиозен водач на навлязлата с него готска група, както и взаимоотношенията му с околните епископи, като наративните източници са анализирани съвместно с каноните на Църквата, действащи към него момент.

На подобен анализ е подложено и положението на готските християнски общини на територията на Империята след провеждане на Втория вселенски събор и приемането на неговите канони и особено на фона на фона на светската (сключването на мирния договор между Римската империя и готите през 382 г.) и религиозна (особено антиеретическото законодателство, насочено срещу отделните ариански „микротечения“) политика на Теодосий I.

9. Списък на научните публикации по темата на дисертационния труд

9.1. **Марков, М.** „Арианският епископ Демофил – от Августа Траяна до Константинопол“. – В: *Многоликата наука – Disciplina Variabilis Vol. 2 (2021)*, ISBN 978-619-185-514-8, 36–51;

9.2. **Марков, М.** „Константин I и арианството“. – В: *Многоликата наука – Disciplina Variabilis Vol. 3 (2022)*, ISBN 978-619-185-571-1, 59–82;

9.3. **Марков, М.** „Готската църква на Вулфила в светлината на първи и втори канон на Втория вселенски събор“ – В: *Дриновски сборник, том XV. София–Харков, 2022*, ISSN 2218-0567, 9–17;

9.4. **Марков, М.** „Арианските епископски центрове на Балканите през IV век“. – В: *Ниш и Византија. Сборник радова XXI*. Ниш, 2023, ISBN 978-86-6101-253-2, 471–483.

9.5. **Марков, М.** „Арианството на готския военачалник Гайна според писмата на св. Нил Синайски (Анкирски)“. – In: *The Church and Otherness*. Sofia, 2024, ISBN 978-619-92218-4-6, 77–96.